

De woonwijk in bedrijf

AUTEURS Anne Risselada & Emma Folmer

ILLUSTRATIE Martijn Ubbink (VGG-Middelkoop)

De wijk economie in naoorlogse wijken zou achterblijven bij die in vooroorlogse woonwijken. Dit geldt echter niet voor alle naoorlogse wijken. De wijken die na de jaren zeventig zijn gebouwd bieden ruimte voor een opkomende economie: die van de zelfstandige kenniswerker.

Het Raminhout is een straat met 56 eengezinswoningen in een goede woonwijk in Zoetermeer. In deze ogenschijnlijk rustige straat zijn 11 ondernemingen gevestigd. Dit betekent dat één op de vijf woonhuizen tevens een bedrijfslocatie huisvest. Achter de voordeur vindt economische activiteit plaats: in huis achter de computer, of als loodgieter met de bus op weg naar een klus. In deze straat verdienen ingenieurs, adviseurs, podiumkunstenaars, schoonheidsspecialisten, softwareontwikkelaars en hoveniers de kost door te ondernemen.

In dit artikel stellen we deze, soms onzichtbare, economische activiteit in Nederlandse stedelijke woonwijken centraal. We kijken in hoeverre de omvang en samenstelling van de wijk economie varieert tussen vooroorlogse, vroeg-naoorlogse en laat-naoorlogse stadswijken. Daarbij onderzoeken we of er een relatie is met de planningstraditie waarin een wijk is gebouwd. Hierbij wordt het vaak gemaakte onderscheid tussen de ruimtelijke inrichting van voor- en naoorlogse stedelijke woonwijken genuanceerd. Woonwijken gebouwd na 1945 zijn immers divers in uitvoering en planologische principes. Zo heeft de naoorlogse functionalistische tuinstad een andere ruimtelijke opzet dan later gebouwde Bloemkool- of Vinex-wijken.

Wijk economie

Het begrip wijk economie wordt op veel verschillende manieren gebruikt. Binnen gemeentelijk beleid vormt de wijk economie vaak één van de drie pijlers van de wijkaanpak (fysiek, sociaal en

economisch). Hierbij ligt de nadruk op het verbeteren van de wijk economie in wijken waar deze zwak is, en blijven 'sterke' wijken buiten beschouwing. In de planologische en stedenbouwkundige praktijk wordt wijk economie vooral gerelateerd aan de mate van functiemenging, ofwel een 'mix van wonen en werken'. In de media krijgt het begrip wijk economie op verschillende manieren vorm. De onderstaande krantenkoppen illustreren dit. In het artikel 'Mooie winkels, betere buurten' in de stadsdeelkrant Oost-Watergraafsmeer (Amsterdam, januari 2010) wordt bijvoorbeeld beargumenteerd dat wanneer een straat schoon, heel en veilig is, er vanzelf een gezonde wijk economie zal volgen. Dit zou bijdragen aan een betere wijk. In het Parool van 27 augustus 2009 wordt onder de kop "Veel hippe bedrijven, geen werk" de snelle

Gemeenten brengen ZZP'ers zelden in verband met hun woonwijk

ontwikkeling van Amsterdam-Noord als creatief cluster afgezet tegen de nog steeds relatief hoge werkloosheid in het stadsdeel. Bij deze benadering van wijk economie staat de lokale beroepsbevolking centraal. De kop "Succesvol ZZP'er: veertiger die weet wat-ie wil" in Trouw van 10 januari 2010 wordt begeleid met een foto van een koffiezaak, vol mensen werkend op laptops. Deze ZZP'ers starten vaak vanuit huis, en een groot deel van hun werk vindt daar ook plaats. ZZP'ers worden in onze analyse, in tegenstelling tot wat veel gemeenten doen, als een belangrijk onderdeel van de wijk economie gezien. Gemeenten hebben wel belangstelling voor dit fenomeen, maar brengen zelfstandige ondernemers zelden expliciet in verband met hun woonwijk. In de definitie van wijk economie, zoals gebruikt in dit artikel, gaan we uit van alle economische activiteit die in of vanuit

stedelijke woonwijken plaatsvindt, waarbij voor een markt geproduceerd wordt. Deze definitie beperkt zich dus niet tot achterstandswijken en omvat alle bedrijven in de wijk: met en zonder inloopfunctie, aan huis of niet, klein en groot.

Planningstradities

We maken in deze studie een onderscheid tussen wijken uit drie tijdperken van de vorige eeuw met elk een eigen planningtraditie. Dit onderscheid is vooral gebaseerd op de stedenbouwkundige vorm van de wijk en de menging van wonen en werken. Daarbij onderscheiden we woonwijken van voor de Tweede Wereldoorlog, functionalistische woonwijken van na 1945 en woonwijken gebouwd vanaf begin 1970 die niet volgens het functionalistische gedachtegoed zijn gebouwd.

Wanneer we kijken naar studies rond economische potentie van wijken worden de vooroorlogse 'Jane Jacobiaanse' wijken met functiemenging vaak als succesverhaal afgezet tegenover naoorlogse wijken. Deze wijken kennen van oorsprong een sterke menging van wonen en werken. Bij naoorlogse wijken ligt dit anders. Hoewel het CIAM (Congres International des Architectes Moderne) en Ebenezer Howard met zijn gedachte van de tuinstad al voor de Tweede Wereldoorlog de basis leggen voor een scheiding van functies, wordt deze scheiding tussen woon- en werkgebieden pas na de oorlog de dominante praktijk bij planners in de West-Europese stedenbouw. Hier speelt ook mee dat wonen en werken op steeds grotere afstand van elkaar plaatsvinden door de toenemende mobiliteit van de beroepsbevolking. Vanwege de strikte functiescheiding en de beperkte aanwezigheid van winkelvastgoed in de plinten, zijn vroeg-naoorlogse wijken minder geschikt voor het uitvoeren van commerciële activiteiten.

Waar de vroeg-naoorlogse wijken hun oorsprong kennen in het gedachtegoed van CIAM, geldt dit niet voor laat-naoorlogse wijken. Als reactie op de functionalistische woningbouw wordt er in de jaren zestig binnen de architectuur onder leiding van onder andere Aldo Van Eyk, Herman Herzberger en Jaap Bakema een nieuwe lijn uitgezet. De afstandelijkheid, rechtlijnigheid en uniformiteit van de groots opgezette wijken moest plaats maken voor meer pluriformiteit en kleinschaligheid op menselijke maat. Dit concept is bijvoorbeeld terug te zien in het typisch Nederlandse ontwerp van het woonerf. Ook binnen de planologie maken de starre bestemmingsplannen van functionalistische woonwijken vanaf begin jaren zeventig plaats voor meer flexibele plannen, waarin ruimte is voor zowel wensen van bewoners en een meer flexibele uitvoering en fasering van de bouw. Werklocaties in de wijk staan ook bij dergelijke globale bestemmingsplannen niet hoog op de agenda, maar de grotere woningen en minder stringente regels omtrent het hebben van een bedrijf aan huis geven bewoners wel meer ruimte en mogelijkheden om economische activiteiten vanuit de wijk uit te voeren. In afbeelding 1 is het aantal inschrijvingen bij de Kamer van Koophandel te zien in de bloemkoolwijk Bornholm in Hoofddorp, gebouwd in de jaren zeventig. De donkere stipjes zijn de huizen waar een bedrijf is

Afbeelding 1: Inschrijvingen Kamer van Koophandel in de wijk Bornholm, Haarlemmermeer

gevestigd. De afbeelding bevestigt dat economische activiteit zeker een plek heeft in dergelijke woonwijken. De bloemkoolwijk en de meer recente Vinex-wijk zijn voorbeelden van hoe de woonwijk sinds begin jaren zeventig van de vorige eeuw vorm heeft gekregen.

Op basis van de kenmerken van de drie hiervoor beschreven planningstradities verwachten we het volgende:

- De bedrijvigheid in vroeg-naoorlogse woonwijken is groter dan in de twee typen naoorlogse woonwijken
- De bedrijvigheid in laat-naoorlogse wijken is groter dan in vroeg-naoorlogse wijken.
- Door de opkomst van de zelfstandige kenniswerker laten laat-naoorlogse wijken de afgelopen jaren een sterkere groei in het aantal bedrijven per 100 inwoners te zien dan de vroeg-naoorlogse wijken.
- De samenstelling van de wijk economie zal verschillen in vroeg- en laat-naoorlogse woonwijken. Laat-naoorlogse wijken zullen een groter aandeel bedrijven kennen in sectoren die goed vanuit huis zijn te voeren, zoals de zakelijke dienstverlening. Daarentegen mag je op basis van bestaand empirisch onderzoek verwachten dat de vooroorlogse wijken een groter aandeel creatieve bedrijvigheid kennen.

Let wel dat de drie planningstradities die we in onze analyses gebruiken ideaaltypen zijn; in de praktijk bestaan er ook woonwijken die elementen van meerdere planningstradities bevatten.

Economische activiteit per wijktype

Om de economische activiteit per wijk te analyseren hebben we bedrijfsgegevens gekoppeld aan buurtgegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Zo is de bedrijvigheid berekend voor 71 woonwijken in vijf Nederlandse steden: Amsterdam, Dordrecht, Leiden, Utrecht en Zoetermeer. Deze bedrijvigheid is berekend als het aantal bedrijven per 100 inwoners in de wijk.

	Contrasterende categorieën	Aantal wijken	Gemiddelde	Sig.
Bedrijvigheid 2008	Vooroorlogs	27	7,00	0,001
	Naoorlogs	44	3,08	
	Totaal	71		
Bedrijvigheid 2008	Vroeg-naoorlogs	17	3,29	0,714
	Laat-naoorlogs	27	2,94	
	Totaal	44		
% creatieve industrie in de wijk	Vooroorlogs	27	3,12	0,015
	Naoorlogs	44	2,46	
	Totaal	71		

Tabel 1. Bedrijvigheid in verschillende contrasterende categorieën en het aandeel creatieve industrie

Daarnaast hebben we ook de groei van de bedrijvigheid (aantal bedrijven per 100 inwoners) over de periode 1999-2008 berekend. Op basis van sectorinformatie hebben we ook kunnen onderzoeken of er bepaalde sectoren dominant zijn in de drie wijktypen. We hebben gekeken naar zakelijke dienstverlening en creatieve bedrijvigheid als aandeel van de totale bedrijvigheid in een wijk.

In het presenteren van de resultaten wordt eerst ingegaan op de verschillen tussen de hoeveelheid bedrijvigheid binnen de drie planningstradities, daarna kijken we naar de groei van bedrijvigheid en ten slotte worden de sectorale compositie van de drie wijktypen besproken. In tabel 1 valt op dat, zoals verwacht, vooroorlogse wijken significant meer bedrijvigheid kennen dan naoorlogse wijken. Met een meer dan tweevoudig aantal bedrijven gaat het om een zeer groot verschil. Wanneer we de naoorlogse wijken opsplitsen in de categorieën vroeg- en laat-naoorlogs, is er echter geen significant verschil tussen het aantal bedrijven per 100 inwoners. De aanwezige hoeveelheid bedrijvigheid verschilt dus niet heel erg tussen deze twee verschillende typen naoorlogse wijken.

Wanneer we kijken naar de groei in bedrijvigheid (tabel 2), dan blijkt dat de laat-naoorlogse wijken een veel grotere groei kennen dan de vroeg-naoorlogse wijken. In tabel 2 is ook een vergelijking tussen de vooroorlogse wijken en beide type naoorlogse wijken gemaakt. Wat hier meteen opvalt is dat het verschil met vroeg-naoorlogse wijken groot is terwijl het verschil tussen vooroorlogse wijken en laat-naoorlogse wijken te verwaarlozen valt. De dynamiek van de bedrijvigheid in deze twee planningstradities ligt dus opmerkelijk dicht bij elkaar. Daarbij is het goed te bemerken dat ook in vroeg-naoorlogse wijken het aantal bedrijven per 100 inwoners blijft toenemen. Hoewel de groei een stuk kleiner is dan in de andere twee wijktypen, maken deze wijken, binnen hun eigen context ook een positieve ontwikkeling door op het gebied van de lokale bedrijvigheid.

We vonden weinig verschillen tussen de sectorale composities van

de wijken. Het enige belangrijke verschil betreft het aandeel van de bedrijfspopulatie in de wijk dat actief is in de creatieve industrie. In vooroorlogse wijken is dit aandeel zoals verwacht significant hoger dan in naoorlogse wijken. De verwachting dat laat-naoorlogse zouden worden gekenmerkt door een sterker aandeel zakelijke dienstverlening werd niet ondersteund op basis van de gegevens uit onze 71 wijken.

Conclusie

Al met al lijkt de vooroorlogse woonwijk de grote winnaar op het gebied van de wijk economie. De vooroorlogse wijken huisvesten twee keer zoveel bedrijven als de naoorlogse woonwijken. Wanneer we kijken naar de groei van de lokale bedrijvigheid in de periode 1999-2008 dan valt op dat ook het aantal bedrijven in de vooroorlogse woonwijken meer is toegenomen dan in naoorlogse wijken. Naast het feit dat de wijk economie in de vooroorlogse wijk sterker is en sneller groeit, kenmerkt het zich ten opzichte van de naoorlogse wijk door een hogere concentratie van creatieve bedrijvigheid.

Vroeg-naoorlogse wijken ontwikkelen zich binnen hun eigen context wel degelijk positief

Bekijken we de naoorlogse wijken echter wat nauwkeuriger en binnen hun eigen context, dan is er ook ruimte voor nuance en is een andere interpretatie mogelijk. In de woonwijken die voor de oorlog gebouwd zijn is het mengen van wonen en werken het adagium, terwijl de naoorlogse woonwijk vaak juist een uitwerking is van het planningsideaal van functiescheiding. De mogelijkheden voor economische activiteiten zijn daardoor veel beperkter in naoorlogse wijken. Daarom is het interessant om te zien dat de

	Contrasterende categorieën	Aantal wijken	Gemiddelde	Sig.
Groei van bedrijvigheid 1999-2008	Vroeg-naoorlogs	17	0,38	0,035
	Laat-naoorlogs	25	0,99	
	Totaal	42		
Groei van bedrijvigheid 1999-2008	Vooroorlogs	27	1,53	0,002
	Vroeg-naoorlogs	17	0,38	
	Totaal	44		
Groei van bedrijvigheid 1999-2008	Vooroorlogs	27	1,53	0,083
	Laat-naoorlogs	25	0,99	
	Totaal	62		

Tabel 2. Groei van bedrijvigheid in verschillende contrasterende categorieën

wijkeconomie in naoorlogse wijken wel degelijk groei vertoont, en als je dit vanuit hun achterstandspositie bekijkt is deze groei relatief gezien nog best behoorlijk. Vooral de bedrijvigheid in laat-naoorlogse wijken is in de afgelopen tien jaar sterk gegroeid. Dit heeft voornamelijk te maken met het groeiende aantal aan huis gevestigde ondernemers (ZZP'ers). De vroeg-naoorlogse wijk blijft wat achter in de ontwikkeling van de wijkconomie. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het type woningen in de vroeg-naoorlogse wijk (veel flats) en de concentratie van commerciële activiteiten in een buurtwinkelcentrum. Wel zie je in veel van deze vroeg-naoorlogse wijken, soms vanuit de wijkaanpak, initiatieven ontstaan om de lokale bedrijvigheid te bevorderen, bijvoorbeeld de Kansenflat in Dordrecht en Vliegbasis de Huygens in Amsterdam. Bij deze initiatieven worden in onbruik geraakte gebouwen ingezet om lokale starters een kans te geven.

Wij beargumenteren dat de verschillen in bedrijvigheid tussen vooroorlogse, vroeg- en laat-naoorlogse wijken gerelateerd zijn aan hun stedenbouwkundige structuur. Dit verband tussen stedelijke vorm en wijkconomie moet echter niet als één-op-één relatie worden geïnterpreteerd. De sociaal economische compositie van de wijk, en de relatie tussen deze compositie en de gebouwde omgeving, beïnvloeden waarschijnlijk ook de bedrijvigheid in wijken. Met onze analyse pleiten we bovenal voor een meer genuanceerd beeld van de naoorlogse woonwijk en haar lokale economische potentie. Enkel onderscheid maken tussen voor- en naoorlogse wijken geeft een te zwart-wit beeld en doet geen recht aan de verscheidenheid onder naoorlogse woonwijken. Binnen het Nederlandse beleidsdiscours moet het begrip wijkconomie verder worden verruimd, en meer behelzen dan de Turkse groenteboer of de andere dagelijkse voorzieningen in het buurtwinkelcentrum. Beleid dat tot doel heeft de wijkconomie te stimuleren zou sterker verbonden kunnen zijn met de meer onzichtbare lokale economische activiteit van aan huis gevestigde ZZP'ers.

Beide auteurs zijn promovendi in het Nicis onderzoeksproject 'Bedrijvige Wijken in Bedrijvige Steden'. Binnen het onderzoek staat de economische betekenis van bedrijvigheid in stedelijke woonwijken centraal en analyseren we welke wijkgebonden kenmerken kleinschalige bedrijvigheid bevorderen of belemmeren. Anne Risselada (a.h.risselada@uu.nl) is werkzaam op de afdeling Sociale Geografie en Planologie van de Universiteit Utrecht en Emma Folmer (e.c.folmer@uva.nl) aan de afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

- Pijlman, L., Hazel, R. van, Vaessen, M. et al. (2010) Handboek wijkconomie. Arnhem / Delft: Ministerie van Economische Zaken
- Pols L., Amsterdam, H., Harbers, A. et al. (2009). Menging van wonen en werken. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)
- Ubink, M., Steeg, T. van der, Wouda, R. en Giersbergen, M. van (2011) Bloemkoolwijken: Analyse en perspectief. Amsterdam: SUN.